

Shahnoza RAXMONOVA,
ToshDO‘TAU, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti, DSc

ToshDO‘TAU professori, f.f.d D.Yusupova taqrizi asosida

ERKIN VOHIDOV G‘AZALIYOTIDA VASLNING O‘RNI

Аннотация

Mazkur maqolada aruz tizimidagi nazariy tushuncha vasl hodisasi haqida fikr yuritiladi. Vaslning kelib chiqishi, lug‘aviy ma‘nolari o‘rganiladi, baytlarda vazni belgilashdagi o‘rni tahlil qilinadi. Vasl hodisasining ikki turi Erkin Vohidov g‘azallari misolida tatqiq qilinadi. Ushbu hodisa yuzaga kelishi uchun birinchi so‘z undosh bilan tugab, undan keyin kelayotgan so‘z unli bilan boshlanishi kerak, ya‘ni ikki so‘z orasi ochiq bo‘lishi kerakligi aytilgan.

Kalit so‘zlar: Aruz, bayt, vasl, janr, vazn, ramal bahri, hazaj bahri.

СОЧЕТАНИЕ МЕТРИКИ И ВАСЛ В ГАЗЕЛЯХ ЭРКИНА ВАХИДОВА

Аннотация

В данной статье рассматривается феномен теоретической концепции Васла в системе аруз. Изучаются происхождение и лексические значения слова Васл, анализируется их роль в определении веса в двуступенчатых. На примере стихов Эркина Вахидова исследуются два типа Васльских событий. Чтобы это произошло, первое слово должно заканчиваться согласной, а следующее слово должно начинаться с гласной, а это означает, что пространство между двумя словами должно быть пустым.

Ключевые слова: Аруз (аруд), васл, жанр, метрика, газель, рамал, хазадж.

THE COMBINATION OF METRICS AND VASL IN THE GAZAL'S OF ERKIN VAKHIDOV

Annotation

This article discusses the phenomenon of the theoretical concept of Vasl in the aruz system. The origin and lexical meanings of the word Vasl are studied, their role in determining the weight in couplets is analyzed. On the example of the poems of Erkin Vakhidov, two types of Vasl events are investigated. For this to happen, the first word must end with a consonant and the next word must begin with a vowel, which means that the space between the two words must be empty.

Key words: Aruz (aruz), vasl, genre, metrics, ghazal, ramal, hazaj.

Kirish. XX asr o‘zbek adabiyoti juda katta taraqqiyot bosqichini bosib o‘tdi. Asrlar davomida shakllanib, taraqqiy etib kelgan she‘riyat o‘tgan asrning 60-yillariga kelib, yana bir bor yuksalish jarayonini o‘z boshidan kechirdi. Bu davrga kelib adabiyotda, xususan, she‘riyatda yangicha talqinlar, tuyg‘ular ifodasi yanada, teranroq ifodalana boshladi. Bu jarayonda iste‘dodli shoir Erkin Vohidovning o‘ziga xos o‘rni mavjud. Shoirning “Yoshlik devoni” go‘yo “mudragan aruzni uyg‘otib yubordi. Erkin Vohidov she‘rdagi yashirin hikmatni o‘zbek g‘azalxonlari qalbiga joylay oldi. Erkin Vohidovning g‘azallari, qasidaları, “nozık ruboiyları” o‘z zamonasining goh tug‘yonli, goh sokin, goh samimiy, goh iztirobli kechinmalarini “xaloskor so‘z” orqali zamondoshlari qalbiga nozik tuyg‘ular vositasida singdira olgan hassos ijodkor.

Zamondoshlari bilan kamarbasta bo‘lib hayot qozonida qaynab-toshib ijod qiladigan, quvonch-tashvishlariga sherik bo‘la oladigan, yuksak ma‘naviyat va e‘tiqod hamda samimiyat egasi edi. Bu qadriyatlar uning faqat kundalik turmush tarzida emas, uning dilbar she‘riyatida ham yorqin aks etadi. Erkin Vohidov Sharq mumtoz adabiyotiga yaqin muhitda o‘tib-ulg‘aygan, milliy mumtoz adabiyotga muhabbat ruhida tarbiyalangan, umrbod mumtoz adabiyot ruhiyati, kayfiyati bilan yashab ijod etgan, asarlari mumtoz tafakkur durdonalari bilan yo‘g‘irilgan mutafakkir shoir edi. Mumtoz adabiyot bilan ana shunday doimiy hayotiy hamnafaslik shoirning mumtoz g‘azallarni adabiy sharhlashiga, bu bilangina qanoatlanmasdan, taxmislar yozib badiiy sharhlashiga asos bo‘lgan [Nusratullo Jumaxo‘ja, 2019: 19].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Adabiyotshunoslikda mavzuga yaqin ilmiy ma‘lumotlar A.Fitrat, U.To‘ychiyev, A.Rustamov, A.Hojjahmedov, D.Yusupova kabi olimlarning nazariy qarashlarida ham uchraydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tavsifiy, qiyosiy-tarixiy, tizimlashtirish va statistik metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. G‘azallarning vaznini aniqlayotganimizda gohida vaslga duch kelamiz. Ho‘sh vasl qanday hodisa? G‘azallarning vaznini aniqlashda vaslning qanday aloqasi bor? Bu savollarga javob topish uchun vasl hodisasi haqida batafsil ma‘lumot beramiz. Biz bu hodisani tahlil qilish uchun XX asr ikkinchi yarmi o‘zbek she‘riyatida barakali ijod qilgan shoir Erkin Vohidovning g‘azallarini tanlab oldik. Bilamizki, vasl arabcha so‘z bo‘lib, ulanish degan ma‘noni anglatadi. Vasl – aruz tizimi asosida yaratilgan she‘riy asarlarni ifodali o‘qish jarayonida vazn talabi bilan ayrim yopiq hijolar oxiridagi undosh tovushni undan keyin turgan va unli tovush bilan boshlangan hijoga qo‘shib talaffuz etish hodisasi hisoblanadi [Hojjahmedov, 1998: 44]. Aruzshunos D.Yusupova vasl hodisasi bir so‘z tarkibida sodir bo‘lmaydi! Ushbu hodisa yuzaga kelishi uchun birinchi so‘z undosh bilan tugab, undan keyin kelayotgan so‘z unli bilan boshlanishi kerak, ya‘ni ikki so‘z orasi ochiq bo‘lishi kerak, – deb ta‘kidlaydi [Yusupova, 2019: 18]. Natijada, o‘ta cho‘ziq hijo cho‘ziq hijoga, cho‘ziq hijo qisqa hijoga aylanadi. Mazkur hodisani yanada yaxshiroq anglash uchun Erkin Vohidov she‘riyatidan bir baytni olib tahlil qilib ko‘raylik:

Tak	lif	et	dim	tong	bi	lan	dil	dor	ni	lo	la	say	li	ga
–	–	–	–	–	V	–	–	–	V	–	–	–	V	–
Bo	shim	os	mon	lar	ga	yet	di	yor	de	gan	da	may	li	ga
–	–	–	–	–	V	–	–	–	V	–	–	–	V	–

Birinchi misradagi “lif”, ikkinchi misradagi “shim” hijolarini biz qoida bo‘yicha cho‘ziq deb olamiz. Chunki aruz tizimida cho‘ziq hijoning birinchi ko‘rinishi yopiq bo‘g‘in bilan ifodalanadi. Shuning uchun biz bu bo‘g‘inlarni cho‘ziq hijo (–) bilan belgiladik. Misralardagi qolgan so‘zlarning ham hijolarini aniqlasak, quyidagi manzara paydo bo‘ladi:

– – – – / – V – – / – V – – / – V –
– – – – / – V – – / – V – – / – V –

Bir qaraganda ramali musammani mahzuf vaznidagi bayt. Lekin birinchi va ikkinchi misralardagi 2-hijo nega cho'ziq? Ular qisqa bo'lishi kerak emasmi? Ha, aslida bu hijo qisqa bo'lishi kerak. Chunki birinchi va ikkinchi misralardagi "lif" hamda "shim" bo'g'inlarini o'zidan keyin kelayotgan etdim, osmonlarga so'zlariga ulanib, quyidagicha talaffuz qilinishi lozim:

Takli-f+etdim/ tong bilan
 - V - \curvearrowright V -

Dil/dorni lola sayliga,
 -/- V - -/- V -

Boshi-m+osmon/larga yetdi
 - V - -/- V - -

Yor(i) degan/ "mayliga" [Vohidov, 2000: 125].
 - V - -/- V -

Bo'g'inga ajratganda tak-li-fet-dim hamda bo-shi-mos-mon-lar-ga deb ajratish maqsadga muvofiqdir. Baytdagi birinchi misrada qo'llanilgan "taklif" so'zidagi "f" undoshi undan keyin turgan "et" hijosiga ulanib, "fet" tarzida, 2-misradagi "boshim" so'zida oxirgi "m" undoshi esa undan keyin kelgan "os" hijosiga birikib, "mos" holida o'qilishi lozim. Baytda vasl hodisasi undosh bilan tugagan so'zni o'zidan keyin kelgan va unli bilan boshlangan so'z bilan qo'shilib ketib, ochiq bo'g'inli so'zga aylantirgan.

Bu hodisani Erkin Vohidovning boshqa vaznda yozilgan "She'riyat" g'azalida ham kuzatish mumkin. G'azal quyidagi bayt bilan boshlanadi:

Sen ey um-rim	na-ho-ri-dan	a-zi-zu o-	shi-no me-nga
- - - -	V - - -	V - - -	V - - -
Sa-har cho'l-po	ni-dek jo-zib	so-chib-dir-san	zi-yo me-nga
V - - -	V - - -	V - - -	V - - -

Keltirilgan bayt misralari bir qaraganda hazaji musammani solim vaznida bitilgan. Lekin birinchi misradagi 1-bo'g'in cho'ziq hijo (-) bilan belgilangan. Bu esa vazn qoidasiga ziddir. Zero, hazaji musammani solim vaznining talabiga ko'ra birinchi hijo qisqa (V) bo'lishi lozim. Chunki vazn mafoiyulun (V - - -) asliy ruknining aynan takroridan hosil bo'ladi va quyidagi ko'rinishga ega:

mafoiyulun mafoiyulun mafoiyulun mafoiyulun
 V - - - / V - - - / V - - - / V - - -

Shuning uchun baytda "sen" so'zidagi "n" undoshi vazn talabi bilan o'zidan keyin kelayotgan ey so'zi bilan birikib, vasl hosil qiladi va "se-n+ey" tarzida o'qiladi. Alaloqibat, ohangda yengillik va o'ynoqlik hosil qiladi.

Se-n+ey umrim nahoridan azizu oshino menga,
 Sahar cho'lponidek jozib sochibdirsan ziyo menga [Vohidov, 2018: 419].

Vasl hodisasi ko'pincha baytda o'ta cho'ziq hijo (- V yoki ~)ni oddiy cho'ziq hijo(-)ga aylantirishi ham mumkin. Erkin Vohidovning "Rashkim" g'azalining lirik qahramoni - oshiq. Bunda oshiq timsolidagi lirik qahramon yorini "yotlar tugul hatto o'zidan ham rashk qiladi". Uning rashki shunchalar kuchliki, bunday his uning loladek qizargan yuzlaridan ham "ayon bo'lgay". G'azalning quyidagi baytiga e'tibor qaratsak:

Se-ni yot-lar	tu-gul hat-to	qi-lur-man rashk	o'-zim-dan ham
V - - -	V - - -	V - - - V	V - - -
U-zoq-roq ter	mu-lib qol-sam	bo'-lur-man g'ash	ko'-zim-dan ham
V - - -	V - - -	V - - -	V - - -

Ushbu bayt hijolarini cho'ziq va qisqaga ajratilganida rashk so'zi o'ta cho'ziq (- V) hijoli so'z hisoblanadi. Chunki qator undosh bilan tugagan yopiq bo'g'inga aruz tizimida cho'ziq (- V) hijo quyiladi. Shu qoida asosida mazkur so'zni rashk(i) tarzida o'qishimiz va shunga mos ravishda o'ta cho'ziq qilib belgilashi kerak. Lekin bu tarzda belgilansa, uchinchi ruknda ikkita qisqa bo'g'in bo'lib qoladi va ruknlar orasidagi mutanosiblik (V - - - V)ka putur yetadi. Shu bois rashk so'zi o'zidan keyin kelayotgan o'zimdan so'ziga qo'shib o'qiladi. Ana shunda aruzga xos ohang ham, hazaji musammani solim vazni ham saqlanadi:

Se-ni yot-lar	tu-gul hat-to	qi-lur-man rash-	k+o'-zim-dan ham
V - - -	V - - -	V - - -	V - - -
U-zoq-roq ter	mu-lib qol-sam	bo'-lur-man g'ash	ko'-zim-dan ham
V - - -	V - - -	V - - -	V - - -

Erkin Vohidovning muzoriyi musammani axrab (- - V/ -V - -/ - - V/ -V - -) vaznida bitilgan "G'uncha" nomli g'azali chiroyli tashbehlarga boyligi va mubolag'alarning turfaligi bilan ajralib turadi. Ushbu vazn mafoiyulun aslining axrab tarmog'i - maf'ulu (- - V) rukni va foilotun (-V - -) aslining solimi bilan ketma-ket takrorlanishiga asoslanadi. Shu tufayli ham mumtoz musiqa kuylariga solib ijro etish qulay. Muzoriyi musammani axrab vazni misra ichidagi kichik ritmik pauzaga ega va shu jihatidan u hazaj bahrining shu yo'nalishdagi vaznlarini eslatadi. G'azal kompozitsiyasi oshiq ko'ngil va endigina yuz ochish, ochilish arafasida turgan "g'uncha" bilan o'zaro muloqot asosiga qurilgan. Chunki chin oshiqdargina, ko'ngli ilohiy muhabbat nuri ila yo'g'irilgan mahbub va mahbubalargina ko'zlari tushgan har narsadan mo'jiza topa oladilar. G'azalning birinchi bayti o'ziga yaqin do'sti habib izlab yurgan oshiq ko'ngilning ishq gulzorida "barg ostidan muloyim boqib turgan g'uncha"ga darddosh, sirdosh bo'lish istagini bayon qilish bilan boshlanadi:

Barg ostidan muloyim
 Boqqan iboli g'uncha,
 Ne sirni saqlagaysan
 Bag'ring nechun tuguncha [Vohidov, 2018: 419].

Keltirilgan baytga e'tibor bersak, o'ta cho'ziq hijo (– V yoki ~)ni oddiy cho'ziq hijo(–)ga aylantirilgan. Baytdagi barg so'zi qator undoshi bilan ifodalangani uchun o'ta cho'ziq hijoli so'z hisoblanadi. Bunda birinchi ruknda qo'llanilgan "barg" so'zidagi "g" undosh tovushi undan keyin turgan "os" hijosi bilan birikib vasl hosil qilgan. Natijada baytni vaznga moslab "bar-gos-ti-dan" tarzida talaffuz qilish talab etiladi. Vasl hodisasiga g'azaldagi boshqa baytlarda ham duch kelish mumkin.

Xulosa. Erkin Vohidovning g'azallarida vazn va vasl uyg'unligiga asoslangan misralar bir butunlikni tashkil qiladi. Muallif mazmun va vazn, vaslni uzviylikda shakllantirib, poetik jihatdan mukammal misralarni yaratgan.

ADABIYOTLAR

1. Nusratullo Jumaxo'ja. Talqinlarda shoirona shuur va ilmiy tafakkur // Олтин битиклар. – Тошкент, 2019. – № 2. – Б. 19–24.
2. Rahmonova Sh. Erkin Vohidov taxmislari / Erkin Vohidovning so'z qo'llash mahorati (Республика онлайн илмий-амалий анжумани). – Гулистон, 2020. – Б. 561–565.
3. Yusupova D. Aruz vazni qoidalari va mumtoz poetika asoslari. Ta'lim-Media. – T.: 2019. – 184 b.
4. Вохидов Э. Ишқ савдоси. Сайланма. Биринчи жилд. – Т: Шарқ, 2000. – 416 б.
5. Вохидов Э. Танланган асарлар. – Т: Шарқ, 2018. – 689 б.
6. Йўлдош Қ. Беором юрак зарблари / Сўз ёлкини. – Т.: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2018. – Б. 264–278.
7. Ҳожиаҳмедов А. Ўзбек арузи луғати. – Т.: Шарқ, 1998. – 224 б.